

De bewerkers verdienen niets dan lof voor de wijze waarop de notulen zijn uitgegeven en het register en verwijzingssysteem zijn opgezet; het kost weinig moeite een onderwerp te vinden en door de tijd te volgen. Wel zou men een kritische kanttekening kunnen plaatsen bij het ontbreken van annotatie; deze slikt men echter meteen weer in als men aan het alternatief denkt. In feite mist men de annotatie nauwelijks. Wel betreurt men keer op keer het ontbreken van een doorwrochte monografie over het Hollandse belastingsysteem; wellicht zal die ooit nog eens verschijnen. Het is te hopen dat de bewerkers deze belangrijke bronnenuitgave in hetzelfde tempo zullen voortzetten en na afloop van dit avontuur ook de netnotulen van Stellingwerff uit de jaren 1640-1666 onder handen zullen nemen.

Guido de Bruin

R. J. Barendse, *Koningen, compagnieën en kapers. De Arabische zeeën 1640-1700* (Dissertatie Leiden 1991; Leiden: s. n., 1991, xxv + 405blz.).

De centrale vraag in deze dissertatie luidt: 'hoe verliep de integratie van het handelssysteem van de westelijke Indische Oceaan in de wereldhandel, en wat was de rol van de verschillende Europese handelsorganisaties daarin'? De westelijke Indische Oceaan wordt nader omschreven als de Arabische zeeën: de Arabische Zee, de Rode Zee en de Perzische Golf. Handelssysteem en wereldhandel zijn macro-begrippen waarin vele terreinen onder één noemer worden gebracht, zoals de structuur van de markt, de organisatie van de compagnieën, de rol van de inheemse tussenpersonen en tenslotte als onderdeel van de centrale vraag: hoe belangrijk was de Europese invloed. Het laatste mondt uit in de integratie van de westelijke Indische Oceaan in de wereldhandel, immers alleen Europese invloed kon deze integratie bewerkstelligen. Aan deze onderwerpen worden veronderstellingen verbonden. Bij de structuur van de markt dat de handelaren door het betalen van *protection-rent* op de staat konden steunen, en dat omgekeerd inheemse staten en machthebbers op de handelaren steunden voor het verwerven van inkomsten, luxe-goederen en het daaraan verbonden prestige, kortom politiek en handel waren met elkaar verbonden. Bij de structuur van de compagnieën wordt er op gewezen dat deze bij hun handel in Azië opereerden als staten door het toepassen van bureaucratisch gestuurde machtspolitiek en geweld. Hierdoor konden zij hun handelsactiviteiten zozeer uitbreiden dat er van een *economy of scale* gesproken kan worden. De Arabische tussenpersonen werkten in de Arabische Zeeën samen met de compagnieën; omgekeerd steunden deze op zulke tussenpersonen en de staten waarmee ze verbonden waren. Tenslotte wordt de Europese invloed van belang gevonden, omdat ze in de zeventiende eeuw de Arabische zeeën begon te incorporeren in het wereldsysteem.

In de inleidende hoofdstukken 1 en 2 over de Europese naties in de Arabische zeeën en over die zeeën zelf wordt veel behandeld waarvan de relevantie voor de centrale vraag niet zonder meer duidelijk is. Hoofdstuk 3 behandelt het Portugese rijk, de *Estado da India*. Gezien het karakter van dit tijdschrift ga ik hier aan voorbij. Hiermee doe ik de vergelijking tussen de Europese activiteiten onrecht. Men zij gewaarschuwd. De Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) wordt geanalyseerd op twee aspecten: als organisatie en als machtsstelsel. Wat het eerste betreft luidt de conclusie dat de compagnie in Azië als een staat beschouwd moet worden. Daarmee kan de tegenstelling tussen vrijhandel en mercantilisme opgelost worden. Ziet men de VOC in Azië als een staat dan is het in het kader van de heersende mercantilistische opvattingen niet vreemd dat macht wordt aangewend om bij verdrag verworven monopolies te handhaven. Er moest wel met monopolies gewerkt worden, omdat de VOC anders niet kon concurreren met

de kleinschalig opererende Aziatische handelaren. Bovendien was zij dankzij de monopolies in staat innovaties door te voeren, zoals handel in thee tussen Azië en Europa, de handel in Japans koper in Azië, de suikerteelt in de Bataviase ommelanden. Om de monopolies met elkaar te verbinden en slagvaardig handel te drijven in een groot gebied in Azië en op Europa was een goede organisatie in een bureaucratisch apparaat onontbeerlijk. Daarmee komen we op het tweede aspect, het machtssysteem in Azië. Het bureaucratisch apparaat was op den duur kostbaar en log. Bovendien bleek het bijzonder geschikt om patronage alom toe te passen. Er werden privé netwerken opgebouwd en er werd geïntrigeerd met het oog op het drijven van particuliere handel, wat, zoals bekend, de VOC-dienaren niet was toegestaan.

Particuliere handel in Azië, de *country trade*, was de employe's van de Engelse Oost-Indische Compagnie (EIC) wel toegestaan. Deze handel is het thema van hoofdstuk 5. De EIC handelde net als de VOC in protectie. Dat is het jargon voor het vrijwaren van geweld tegen betaling. Doordat de compagnieën ter zee machtig waren, konden zij de Aziatische zeevaart *protection rent* opleggen. Maar in tegenstelling tot de VOC-dienaren konden die van de EIC als particuliere handelaren ook in protectie handelen. De kracht van de *country trade* was dat zij gebruikmaakte van de voordelen van zowel de EIC, als de Aziatische handel, bijvoorbeeld steun van de compagnie ontvangen en varen met Aziatische bemanningen. De teneur van het betoog is dat de EIC, in tegenstelling tot de VOC, inkomsten kon verwerven met het belasten van de particuliere handel.

Het laatste en in mijn ogen aardigste hoofdstuk behandelt de eigen nering: de smokkelhandel, de kaapvaart en de piraterij. Aan de hand van dit spannende en soms romantische bedrijf gaat het er om aan te tonen dat het handelssysteem van de Arabische zeeën verbonden was met het economische wereldsysteem. Zo wordt er in de slotopmerkingen op gewezen dat de verbouw van twee typisch Aziatische producten, indigo en koffie, naar het Caraïbisch gebied en Noord-Amerika overgebracht werd. Dankzij een voordeel in produktiekosten vond deze koffie en indigo afzet in het Osmaanse rijk. Hier is sprake van een inter-continentale produktspecialisatie. De prijzen van deze producten kwamen tot stand op de markten van Amsterdam en Londen. Tenslotte was er de inter-continentale handel in mensen. Daarin speelden boekaniers en handelaren uit de Noord-Amerikaanse koloniën een grote rol. Zij zorgden er voor dat slaven gekocht of gevangen op Madagascar en in Mozambique in Amerika op de markt kwamen.

Na het betoog, waaruit de essentiële elementen gelicht werden, volgen slotopmerkingen. Daarin blijkt na enige zoekwerk het voorafgaande de revue te passeren, maar het is methodisch aanvechtbaar om in slotopmerkingen nieuwe gegevens op te voeren. Wat daar gezegd wordt dient uitsluitend te steunen op het voorafgaande betoog. De conclusies van hoofdstukken hebben hetzelfde euvel; het betoog wordt daarin onverminderd voortgezet. Zo raakt het einde zoek. Helaas moet ik deze kritische toon aanhouden. De probleemstelling begint onzeker: 'Dit onderzoek is een studie over de Europese expansie in de Arabische zeeën, of anders, misschien beter, gezegd over de integratie van de Arabische zeeën in een wereldhandelssysteem gedomineerd door Europa' (2). Hier worden twee, weliswaar verbonden, maar anders gerichte processen ten onrechte aan elkaar gelijkgesteld, immers, het eerste beperkt zich tot de Arabische zeeën, het tweede betreft de hele wereld. Direct na deze passage volgt de centrale vraag naar de integratie van de Arabische zeeën in de wereldhandel. Er lijkt dus gekozen te worden voor het tweede proces. Op pagina 4 luidt het centrale aandachtspunt evenwel: '... de Europese invloed in de Arabische zeeën, ...' Wordt nu weer gekozen voor het eerste proces? Dit is geen hyperkritiek, omdat uit het boek blijkt dat beide processen behandeld worden. Dit zo zijnde, zouden de te behandelen onderwerpen veel meer moeten omvatten dan de structuur van de markt

— welke markt, die van de Arabische zeeën of de wereldmarkt, of beide? — ; veel meer dan de organisatie van de compagnieën — de organisatie waar, die in Azië of in Europa, of beide? — ; veel meer dan de rol van de inheemse tussenpersonen, omdat die op Azië betrekking heeft en niet in eerste instantie op de wereldmarkt. Al deze onderwerpen lijken mij te veel voor een dissertatie. Er wordt met twee variabelen gewerkt, de Europese invloed in de Arabische zeeën en de integratie van de Arabische zeeën in de wereldhandel. Doordat er te zeer discussie wordt gevoerd met auteurs die de invloed van de Europese handel op de economieën van Azië probeerden vast te stellen, wordt uit het oog verloren dat voor de integratie van de Arabische zeeën in de wereldhandel evenzeer van belang is hoe en in welke hoeveelheden producten uit deze gebieden werden verhandeld op de wereldmarkt. Daarbij is het niet voldoende handel in enkele producten op de wereldmarkt te vermelden en veel te vertellen over het karakter van de smokkelhandel tussen de Arabische zeeën en Amerika. De totale structuur van de wereldhandel en zijn omvang moet daarbij aan de orde komen. Dat is een immens terrein wat in dit boek nauwelijks wordt behandeld. Gezien de andere onderwerpen kon dat ook niet. Een beperking van de probleemstelling is dan de enige oplossing.

Zelfs terwijl maar een deel van de relevante onderwerpen aan de orde komt, blijft de betoogtrant rudimentair. Vaak wordt begonnen met een theorie of een opvatting aan te vallen, dan wordt daar een eigen theorie of opvatting tegenover geplaatst die echter slechts met één voorbeeld wordt gestaafd. Het betoog wordt vaak een debat waarbij de uitgekozen onderwerpen uit het oog worden verloren. De uitgekozen onderwerpen en de gegevens uit de bronnen hadden meer systematisch bewerkt moeten worden. Toch kent deze dissertatie duidelijk positieve kanten. Nog nooit zag ik zoveel literatuur over de Arabische zeeën bijeen. De literatuurlijst omvat ongeveer 765 titels. Veel gegevens over bijna onbekende onderwerpen werden zo aan het licht gebracht. Als men iets wil weten over de geografie van de Arabische zeeën, of over de handel tussen de kust van Oost-Afrika en Amerika dan hoeft men deze dissertatie maar te raadplegen. Er worden belangrijke onderwerpen aan de orde gesteld en de manier waarop de literatuur daarover wordt besproken en bekritiseerd is intelligent en bevordert de discussie. Wie nader onderzoek wil doen over de Arabische zeeën, de Europese invloed aldaar en hun integratie in het wereldhandelssysteem in de zeventiende eeuw doet er verstandig aan deze dissertatie te raadplegen.

H. K. s'Jacob

J. van den Broeck, *De historiografie van het recht in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 18de eeuw* (Iuris scripta historica II; Brussel: Wetenschappelijk comité voor rechtsgeschiedenis, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990, 141 blz., Bf800,-, ISBN 90 6569 431 6).

Dit boek beoogt een beschrijving te geven van alle boeken en geschriften met rechtshistorische uiteenzettingen die in de achttiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden — met inbegrip van het prinsbisdom Luik — geschreven en al dan niet gepubliceerd zijn. Het is het eerste deel van een nieuwe serie van studies over de geschiedenis van het recht in de Zuidelijke Nederlanden, waarvoor in de jaren tachtig plannen zijn gemaakt. De serie staat onder auspiciën van het Comité voor rechtsgeschiedenis, één van de acht comités, die in 1979 werden opgericht door de klasse der letteren van de Koninklijke Academie van wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Wat betreft de uitgave van de serie werkt het Comité voor rechtsgeschiedenis samen met de Algemene praktische rechtsverzameling.